

PREDGOVOR

KOLENDARJI SE MED seboj močno razlikujejo. Eni se ravnajo po gibanju Lune, drugi po gibanju Sonca, spet tretji ju poskušajo z usklajevanjem in prepletanjem združiti. Leto, mesec, dan opredeljujejo različno: v starem grškem koledarju se je datum novega dne na splošno začel zvečer, ob Sončevem zahodu; pri Egipčanih se je dan začel zjutraj ob Sončevem vzhodu; Rimljani so datum spreminjali o polnoči. Leto se je za ene začelo z naključnim dnevom – to velja za naš 1. januar. Nasprotno pa se je pri drugih ujemalo s kakim astronomskim dogodkom, denimo zimskim ali poletnim solsticijem; a to niso edine znane rešitve. V nekaterih družbah so hkrati uporabljali dve različni, med seboj povezani opredelitvi: pri Majih je sveto leto trajalo 260 dni, svetno pa 365; prvo ni bilo razdeljeno na mesece, drugo pa jih je štelo 19 (vsak je trajal od 18 do 20 dni, zadnji pa je trajal 5 dni).

Pa vendar je ideja ali podoba časa, kot jo izražajo različni koledarji, povsod enaka: to je čas, ki se vrti v krogu. Enaka imena dni se ponavljajo iz tedna v teden ali iz meseca v mesec. Ta ideja ali podoba časa se je materializirala tudi v raznih napravah, ki so razdelile dan na manjše enote: sončne ure, klepsidre, časomeri, žepne ure itn. Vselej štetje enot doseže nek vrhunec in se začne na novo: po 365 (ali 366) dneh enega leta pride prvi dan novega leta; 23 uram, 59 minutam in 59 sekundam sledi ničta ura naslednjega dne. Torej je vsaka časovna enota cikel, je interval med dvema pojavitvama istega, bodisi naravnega ali nenaravnega dogodka. Dan je, na primer, interval med dvema vzhodoma (ali zahodoma) Sonca ali med

dvema trenutkoma, ko kazalci ure kažejo 0 ur, 0 minut in 0 sekund. Čas kronometrije je ciklični čas.

Ciklični čas najpogosteje soobstaja z linearnim časom kronologije: brž ko imamo opraviti z dolgimi obdobji, se namreč pokaže pomanjkljivost koledarjev; dva dogodka, ki sta se pripetila na isti dan istega meseca, vendar v različnih letih, sta nerazločljiva, če se leti ne razlikujeta eno od drugega. Koledarji torej omogočajo, da vsakemu dogodku prisodimo časovno koordinato, ki dogodek individualizira v okviru enega leta, vendar ne individualizirajo samega leta, največje enote, kar je poznajo koledarji. Iz tega pravila so izvzeti nekateri srednjeameriški koledarji, nastali na podlagi majevskega, ki je vpeljal cikel 52 svetnih let, vsako od njih pa se je začelo na drug dan svetega leta; Azteki so ta obdobja imenovali *xiukmolpilli*: »popoln obhod let«. Vendar je to samo preložilo problem in Maji, ki so se tega zavedali, so razvili zelo sofisticiran sistem kronologije.

Eden od pripomočkov, s katerim so ljudje individualizirali leta, je bil, da so vsako označili s pomembnim dogodkom, ki se je pripetil v določenem letu, denimo z imeni uradnikov, ki so opravljali najvišje funkcije: arhontov v Grčiji ali konzulov v Rimu. S tem, ko so letu dodelili lastno ime, so sicer odpravili en vir zmešnjave, če pa so hoteli ugotoviti, kako so si leta sledila, so morali pregledati ves seznam. Ko ugotovimo, da se je neki dogodek pripetil med konzulatom Marka Fabija Dorsuoja in Servija Sulpicija Kamerina Rufa, neki drugi pa med konzulatom Gaja Servilija Tuka in Lucija Cecilija Metela Denterja, ne vemo niti tega, kateri od konzulatov je starejši. Samo kronološki okvir, ki se opira na oštevilčenje, omogoča, da že ob samem pogledu na ime leta določimo njegovo mesto v zaporedju.

Da bi ustvarili tak okvir, so včasih leta združevali v večletne cikle in vsakemu dodelili neko številko. Grki so si, na primer, pomagali s cikli olimpijad: v okviru štiriletnega cikla je imelo vsako leto svojo številko, svojo pa je imel tudi cikel. Torej se ga je dalo nedvoumno identificirati in potemtakem določiti tudi leto. Tako so rekli, da je bil Sončev mrk v tretjem letu 117. olimpijade. Vendar se zdi, da so v starem svetu leta najpogosteje postavljali v dobe, ki so se začenjale z izjemnimi in izrednimi dogodki – z očitnimi po-

segi nevidnega v vidno: s stvarjenjem sveta, z ustanovitvijo mesta, s prihodom neke dinastije na prestol, z zmagovito bitko. Potem ko so določili začetni datum neke dobe, so se leta nizala linearno: ponovitve so tu izključene in vsakemu letu ustreza celo število, ki je toliko večje, kolikor dlje je leto oddaljeno od začetka. Prav to ponazarja kronološki sistem, ki smo ga, z nekaterimi pomembnimi spremembami pomena, podedovali iz prvih stoletij krščanstva. Poskusov, da bi ga zamenjali z drugim sistemom, zgrajenim po istem načelu, a iz drugih izhodišč, so se lotili med francosko revolucijo; isto so poskušali boljševiki med oktobrsko revolucijo in Mussolini, ki je Italiji vsilil svojo »era fascista«; noben ni veljal prav dolgo.

Koledarji in naprave za merjenje časa določajo dogodkom časovne koordinate in s tem merijo intervale med njimi ter vsakega pretvarjajo v večkratnik cikla, izbranega za mero. Njihova posebna domena je kratek čas, ki ga lahko enačimo s sedanostjo. Kronometrija, ki temelji na hipotezi o možnem ponavljanju konstantnega cikla, potrebuje samo tisti trenutek, v katerem je dopolnjena mera in od katerega dalje je teoretično mogoče poljubnokrat ponoviti isti postopek naprej ali nazaj. V tem smislu je čas kronometrije ciklični in simetrični hkrati; je čas, ki se ne prenavlja in ne pozna zarez, je nedoločno prostran sedanjik. Nasprotno pa kronološki sistemi zajemajo dolga razdobja – stoletja, tisočletja, milijone ali milijarde let – in dajejo prednost oddaljeni preteklosti, celo samim začetnim trenutkom: prelomu med tistim, kar je bilo poprej, in dobo, katere del je sedanost, prvotni točki, na katero se navezujejo vsi datumi. Njihov čas torej ni simetričen; med poprejšnjim časom in tistim po izhodiščni točki vsake dobe obstaja kvalitativna razlika.

Čas kronometrije in kronologije je sicer merljiv, vendar ni nujno kvantitativen. Še ne tako dolgo nazaj namreč trajanje merskih enot ni bilo določeno; zlasti ure so se spreminjale, bodisi glede na letne čase bodisi glede na to, ali je šlo za dan ali noč. Preden so se pojavile mehanske ure in celo še dolgo po tem je bil čas kronometrije enak koledarskemu, saj so bili dnevi razdeljeni z ozirom na kvalitativne kriterije; samo astronomi in astrologi so potrebovali večjo natančnost in so zato samo oni uporabljali naprave, ki so jim omogočale merjenje ur in minut. Ob tem ko kronologija izraža časovne intervale v letih, pa kot resnično primerne enote priznava

dobe, katerih dolžina je odvisna od trajanja vladavin ali dinastij. Celo danes, ko je čas kronometrije strogo kvantitativen, izhaja čas kronologije iz razdelitve intervala, ki nas ločuje od te ali one prvotne posebnosti dobe, razdobja ali epohe, ki jih, vsako od njih, individualizira celota značilnih potez. V tem smislu je čas sodobnih kronologij kvantitativen in kvalitativen hkrati.

V svoji najprvobitnejši obliki kronografija ne potrebuje ne dob ne koledarja. Kronisti, ki beležijo dogodke, se pogosto zadovoljujejo zgolj z navedbo dneva v tednu, ko so se zgodili, včasih pa pozabljajo celo na ta podatek. Za ohranitev najpomembnejših epizod iz doživetelega časa sicer zadošča, da jih beležimo dan za dnem; tako nastane zaporedje, v katerem mesto zapisa vsakega dogodka omogoča, da določimo njegovo lego v razmerju do drugih. Dogodki, ki pritegujejo pozornost in vsiljujejo prepričanje, da je treba ohraniti spomin nanje, pač niso kateri si bodi; navadno je zabeleženo samo tisto, kar se zdi nenavadno, presenetljivo, izjemno. Ponavljajoče se dogodke puščajo kronisti v nemar; zakaj bi ovekovečili nekaj, kar se dogaja redno in torej ne pomeni ničesar? Tako se kronografija v svoji izvirni obliki, kot kronika, sklicuje na čas, ki ni zveden samo na preprosto razmerje predhodnosti in ni povsem kvalitativen, ampak je tudi razločevalen, saj dogodke ločujejo med seboj različno dolge praznine. Ta čas ni ne ciklični ne linearen. Zaporedje posameznih dogodkov, bodisi dobrih ali slabih, razveseljivih ali žalostnih, nima nobene splošne lastnosti.

Kadar kroniko nadomesti pripoved, ta razločevalni čas nadomesti nepretrgan čas, denimo čas življenja osebnosti, o katere delu in plemenitih dejanjih teče pripoved, ali zgodovina neke družine ali institucije, ozemeljske, etnične ali verske skupnosti. Takrat pride tudi do preseganja naivnega egocentrizma, ki je lasten vsakemu kronistu kratko malo zato, ker beleži samo tisto, kar se je dogajalo v njegovi neposredni bližini, in tisto, kar je slišal od drugih, vendar je treba videne stvari ločevati od tistih, ki so znane samo iz pripovedovanja drugih. V nasprotju s kroniko je namreč v pripovedi mogoče ločiti pripovedovalčev vidik od avtorjevega in ravnati tako, kot da bi prvi bil priča dogodkov, ki se jih drugi nikakor ne bi mogel udeležiti. In nazadnje, v nasprotju s kroniko v strogem pomenu besede, ki se začne v trenutku, ko kronist prime za pero,

in se konča, ko ga odloži, da bi jo morda nadaljeval kdo drug, in ki torej opisuje samo segment časa, katerega začetek in konec sta z ozirom na same dogodke samovoljna, se pripoved lahko začne na začetku neke nepretrgane zgodbe in gre do konca ter s tem ustvari zaključeno in pomenljivo celoto.

V svoji izvorni obliki se kronografija osredotoča na sedanost; kronika se je morala nadaljevati skozi leta, četudi neredno, zato da bi poznejši bralci dobili vtis, da zajema dolgo razdobje iz daljne preteklosti. To sedanost si torej kronografija deli s kronometrijo; za prvo je kvalitativna, za drugo pa je merljiva ali kvantitativna. Obe se torej razlikujeta od kronologije, ki se obrača v preteklost in navadno združuje kvalitativno in kvantitativno razsežnost; vsem pa je skupen odnos do prihodnosti, ki je v njihove poglede vključena samo kot zamolčana, ne da bi jo kot tako tematizirale. Prihodnost preprosto dopuščajo kot možnost, da se neka mera ponovi ali da se za eno leto podaljša razdobje, ki je preteklo od začetka dobe, ali da se nekaj zgodi. Vendar ni niti v kronometriji niti v kronologiji niti v kronografiji predmet izrecnega prevpraševanja.

Tako prevpraševanje prihodnosti, ki si prizadeva priti do odgovorov, ki bi nam dopustili, da si kot resnične predstavljamo vsaj glavne smernice prihodnosti, če že ne njene neznatne podrobnosti, bom imenoval »kronozofija«. Ta generični pojem obsega prakse in dela, ki so glede na svoj časovni razpon, cilje, ki jih skušajo doseči, in sredstva, ki jih uporabljajo pri razkrivanju prihodnosti, zelo različni. Enkrat jo zanimajo posamezniki, drugič narodi, zdaj človeštvo ali celo univerzum. Nekatere razglašajo, da zmorejo natančno opisati dogodke, katerih neizogibno naravo naj bi razkrile, druge izjavljajo, da opisujejo samo bistvene silnice prihodnosti. Vendar si s prekoračitvijo sedanosti v smeri prihodnosti vse kronozofije prizadevajo, da bi takoj zajele celoten potek te ali one tirnice, zgodovine, postajanja ali časa, in ne le segment, naj je še tako obsežen; opraviti naj bi imele s celoto, še preden se je udejanjila, in ne zgolj z njenim delom, nadomestile naj bi neko nujno nepopolno spoznanje z dokončnim, ki zmore pojasniti poslednji pomen vsega, kar se bo zgodilo.

Zato se kronozofije ne morejo zadovoljiti s tem, kar vidimo ali slišimo, ne s tem, kar opazujemo ob pomoči naprav, niti s tem,

kar rekonstruiramo na podlagi virov. Tudi kadar se sklicujejo na dejstva, jim ta ne zadoščajo. Da bi o prihodnosti, tem nevidnem *par excellence*, kronozofije lahko razvile diskurz, katerega resničnost bi se lahko zdela upravičena ali vsaj sprejemljiva, morajo uporabiti eno izmed številnih domnevnih tehnik in pri tem upoštevati nekatere pogoje: prihodnost morajo predstaviti kot dosegljivo in jo narediti za predmet spoznanja, tudi če se to spoznanje v načelu razlikuje od spoznanja preteklosti in sedanjosti. Te tehnike so: jasnovidnost, to je sposobnost z očmi duše videti stvari, ki so skrite telesnim očem, predvsem pa tisto, kar se še ni zgodilo; prerokovanje, to je vednost, ki omogoča razbiranje prihodnjih dogodkov iz znamenj, ki naj bi jih napovedovala in ki jih najdemo na naravnih ali umetnih predmetih; interpretacija zvezdnih konjunkcij za sestavljanje prognoz in horoskopov. Kronozofije pa utemeljujejo svoja predvidevanja tudi s sklicevanjem na domnevno poznavanje preteklosti, povezano s poznavanjem poslednjih smotrov zgodovine, kakor se razkrivajo v svetih knjigah ali razodevajo v spekulaciji, ali z opiranjem na dozvedno razvidne aksiome, ki dovoljujejo prehajanje od lokalnega h globalnemu: tak je bil nekoč postulat o človeški naravi, danes pa je, na drugem torišču, »kozmološki princip«. In nazadnje, kronozofije lahko privzamejo tudi obliko ekonomskih ali socioloških teorij, za katere se domneva, da naj bi privedle do bodisi načrtovanega razvoja, se pravi do obvladovanja prihodnosti, ali vsaj do pravilnega opisa tega razvoja oziroma do proučevanja prihodnjega razvoja človeštva, ki si domišlja, da je znanstveno, in razvije tudi svoj matematični aparat.

Vse kronozofije si lastijo privilegij, da vnaprej vedo vse o predmetu, s katerim se ukvarjajo, s čimer definirajo topologijo globalnega časa posameznega življenja, zgodovine človeka ali živih bitij, Zemlje, vesolja, se pravi odnose med sedanjostjo, preteklostjo in prihodnostjo, in še prav posebej med daljno preteklostjo in daljno prihodnostjo. Če se ti dve domnevno razlikujeta od sedanjosti in je druga ponovljena prva, je čas cikličen: isti dogodki se vračajo, nemara po zelo dolgem intervalu, in število takih vračanj je lahko neomejeno. Ali se bodo vrnili vsi dogodki preteklosti? In bodo v vseh pogledih enaki, kot so bili? Če je odgovor pritrdilen, se čas res vrti v krogu; vsak dogodek se ponovi, ko pride njegova ura, in nič

resnično novega se ne more pojaviti. V nasprotnem primeru sta dve vrsti dogodkov: eni se vračajo periodično, drugi se zgodijo samo enkrat in potem za vedno minejo. Naloga, ki nam v tem primeru še preostane, je, da natančno določimo razmerje med njima in opišemo čas, ki je lasten minljivim dogodkom.

Tudi ko je globalni čas definiran kot ciklični, mesto sedanjosti, njen položaj glede na bližnjo preteklost in bližnjo prihodnost, še ni enopomensko določeno. Vsak cikel ima namreč dve fazi: vzpenjajočo se in padajočo. Če je sedanjost umeščena v prvo, čas doživljamo in mislimo kot lokalno napredujoč: bližnja prihodnost je predmet upanja in na domnevno minulo preteklost gledamo z občutkom vzvišenosti. In nasprotno, ko menimo, da smo v padajoči fazi, čas dojemamo kot lokalno nazadujoč: bližnja prihodnost vzbuja tesnobo in v preteklosti iščemo vzore za posnemanje. Ista ciklična kronozofija se tako lahko izraža z dvema nasprotnima odnosoma do sedanjosti, s tem pa tudi do preteklosti in prihodnosti; zato lahko upraviči in navdihne med seboj izključujoče se odgovore na vprašanja sodobnosti.

Tudi kronozofije, ki definirajo čas kot linearen, morajo določiti njegovo smer. Ne zadošča namreč zagotavljanje, da se bližnja preteklost oddaljuje od daljne preteklosti, sedanjost od bližnje preteklosti, bližnja prihodnost od sedanjosti in daljna prihodnost od bližnje prihodnosti in da postajajo ti razmaki s tem, ko se prištevajo eden drugemu, toliko večji, kolikor bolj se oddaljujemo od izhodiščne točke. Poleg tega je treba jasno povedati, ali gre za vzpenjajočo se ali padajočo težnjo in ali so spremembe, ki se nabirajo, pozitivne ali negativne. Če odgovarjamo na taka vprašanja, če opredelimo smer časa kot napredovanje ali nazadovanje, kot rast ali pojanje, kot razcvet ali propadanje, to očitno pomeni, da s tem, ko se opredelimo do preteklosti in prihodnosti, dajemo vrednostno sodbo o sedanjosti. Podobno kot ciklična kronozofija se tudi linearna lahko izraža z dvema nasprotnima pogledoma na aktualne probleme.

Opredelevanje topologije časa in določanje njegove smeri sta torej dve različni stvari, četudi nista povsem neodvisni druga od druge. Če globalni čas opredeljujemo kot linearen, je njegova smer določena enkrat za vselej; v tem primeru dopuščamo lokal-

na nihanja; ta njegove smeri sicer ne spreminjajo, a omogočajo, da njegova strogo enakomerno progresivna ali regresivna narava oslabi. Velja seveda tudi obrnjeno: če je smer časa določena enkrat za vselej, je njegova topologija opredeljena kot linearna. Ciklična topologija namreč predpostavlja, da smer časa ni konstantna, pač pa obstajajo točke, na katerih se iz vzpenjajoče se spremeni v padajočo in obratno. In nazadnje, kronozofijo si je mogoče misliti – in so si jo večkrat tudi zamišljali – tam, kjer čas nima določene smeri niti lokalno niti globalno, ker si nastale spremembe domnevno samo sledijo, ne da bi se seštevale, in, splošneje rečeno, v njih tudi ne moremo zaslediti nobene prikrite kontinuitete. Za tako kronozofijo ima čas torej lahko samo razločevalno, točkovno topologijo; je niz divergentnih epizod, ki se ne združujejo v nobeno celostno podobo. Zato je taka kronozofija primorana izločiti že samo možnost predvidevanja, tudi na kratek rok, saj naj ne bi obstajala nobena povezava med tistim, kar je bilo prej, in tistim, kar sledi: potemtakem izpodbija legitimnost vseh drugih kronozofij. Glede na to, da je taka kronozofija izraz skeptičnega odnosa do prihodnosti, je pogosto skeptičen tudi njen odnos do same možnosti poznavanja preteklosti. Milost najde v njenih očeh samo sedanjost, pa še ta ne vedno.

Četudi domnevno poznamo globalno obliko ciklične ali linearne tirnice, pa nam na začetku nikoli ni dana v celoti. Če jo želimo dojeti kot celoto, moramo počakati, da se zaključí; prej lahko samo prežimo na znamenja, ki bi nam mogla izdati skrivnost prihodnosti, potem ko bi jih obdelali s takim ali drugačnim postopkom, ki naj bi omogočal, da na podlagi tega, kar že vemo, predvidimo, kaj se bo zgodilo. Našo nezmožnost, da bi scela dojeli preteklost, sedanjost in prihodnost, nekateri pripisujejo naši končnosti; drugi trdijo, da realnost sama nikoli ni dokončana, spet tretji so poskušali ti dve razlagi o nujnosti upoštevanja časa združiti v eno samo. Vendar poznamo tudi kronozofijo, ki zavrača sam pojem tirnice, a ne zato, ker jo zvede na zaporedje točk, ki nimajo nobene skrite kontinuitete, ampak zato, ker meni, da so sedanjost, preteklost in prihodnost, vključno z daljno preteklostjo in oddaljeno prihodnostjo, v vsakem pogledu identične.

Razločevanje med sedanjostjo, preteklostjo in prihodnostjo je v tem primeru brez pomena, saj se izkaže, da je vsaka tirnica dana že kar takoj kot celota, tako da vprašanje topologije časa ni več umešno, prav tako ne vprašanje smeri. Nič se ne spremeni, nič se ne zgodi; tisto, kar je bilo nekoč, je in bo vedno enako. V tej kronozofiji brezčasnosti ohranja pomen samo pojem lokalno in globalno simetričnega časa. Taki sedanjosti, »stacionarnemu času«, pravimo »večnost«; vedno je že tu, bitja, ki naj bi se nahajala v njem, veljajo za popolnoma nespremenljiva. Okrnjena različica istega časa se je imenovala *aevum*; predmeti, ki so jih postavili vanj, so imeli začetek in konec, vendar so bile njihove spremembe lahko le naključne in so se pokazale ali izginile, ne da bi bila identiteta teh predmetov prizadeta. Podobne lastnosti ima reverzibilni čas mehanike: tu so predmeti udeleženi samo v procesih, ki lahko potekajo v obeh smereh in ki ne uničijo njihove identitete.

Kronometrija, kronografija, kronologija in kronozofija so najprej štirje načini vizualizacije časa, njegovega prevajanja v znamenja. Kronometrija ga prikazuje s podatki na koledarjih in merilnih instrumentih, na začetku s sončnimi urami in klepsidrmi, na koncu pa z atomskimi urami zadnje generacije; kronografija ga predstavlja z zaporedjem kroniških zapisov in s pripovedmi o nastalih spremembah; kronologija z nizom datumov in imen, ki razkrivajo vrstni red dob in njihovo notranjo členitev, od začetne točke do sedanjosti, pri čemer se je razmak med njima v zadnjih treh desetletjih zelo povečal. Kronozofija pa razkriva reference na čas v kosteh, želvjih oklepih, ptičjem drobovju, vedenju živali, gibanju zvezd, a tudi v listinah in spomenikih, in dandanes tudi v podatkih, ki jih ponujajo skoraj vse znanstvene discipline.

Vendar se kronometrija, kronografija in kronologija razlikujejo tudi po svojih implicitnih ontologijah časa. Prva postavlja čas v naravo: merska enota časa je vedno periodično gibanje nekega astronomskega ali fizičnega naravnega telesa, ki ga lahko vidimo ali opazujemo; vrsto stoletij je to bilo gibanje Zemlje, ki pa je svoj privilegij nedavno prepustilo nihanju atoma. Zato pa je druga deloma povezana z zgodovino; dogodki, ki jih beležijo kronisti, in tisto, kar pripovedujejo avtorji pripovedi, sodi, razen redkih izjem, v človeški svet, zanj pa so, tako je videti, značilne neurejene ali linearne